

Iwona Borys

Aktualne zapożyczenia francuskie we współczesnym słownictwie polskim i rosyjskim (rzeczowniki)

Acta Polono-Ruthenica 5, 209-217

2000

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Iwona Borys
Instytut Słowiańszczyzny Wschodniej
UWM w Olsztynie

Aktualne zapożyczenia francuskie we współczesnym słownictwie polskim i rosyjskim (rzeczowniki)

Przedmiotem naszych zainteresowań są nie tylko najnowsze zapożyczenia francuskie w językach polskim i rosyjskim, ale także zapożyczenia, które funkcjonowały wcześniej w tych językach, lecz po pewnym okresie aktywności użycie ich znacznie się ograniczyło bądź też zostały one całkowicie – lub prawie całkowicie – zapomniane. Wiele z nich przeżywa obecnie swój renesans w związku ze wzrostem częstotliwości ich użycia, przy czym obok (lub zamiast) wcześniej przyporządkowanego do nich znaczenia może pojawić się nowe, nieistniejące wcześniej. Dlatego też wydaje się, iż zamiast o nowych zapożyczeniach właściwiej będzie mówić o aktywizacji użycia wyrazów obcego pochodzenia. Dzięki temu powyższe procesy nie zostają zawężone do samych tylko zapożyczeń, jako że oprócz pojawiania się zapożyczeń będących w języku rosyjskim neologizmami obserwuje się rozszerzenie zakresu użycia terminologii obcego pochodzenia z dziedziny ekonomii, finansów, bankowości, handlu, dyplomacji, polityki, sztuki (w tym również teatru czy sztuki cyrkowej), mody itp.

Koniec lat 80. i początek 90. to okres, w którym w językach krajów Europy Wschodniej pojawiła się nie notowana w tym stuleciu ilość zapożyczeń z języków obcych, przy czym oprócz pojedynczych wyrazów obserwuje się zapożyczenie całych grup tematyczno-leksykalnych, czasem nawet tak obszernych, jak socjolekty informatyków, sportowców czy projektantów mody. Pojawiają się one w języku zapożyczającym wtedy, gdy dana dziedzina wiedzy, kultury czy sportu z tych lub innych powodów znajdzie się w sferze zainteresowań jego użytkowników, którzy z kolei muszą być gotowi na jej zaakceptowanie, a co za tym idzie – na przyjęcie nowych obcojęzycznych elementów we własnym języku oraz ewentualne dostosowanie ich do reguł w nim panujących. Obecnie gotowość ta jest uwarunkowana aktywizacją współpracy

międzynarodowej w zakresie nauki i techniki, polityki, działalności gospodarczej, a także rozwojem turystyki międzynarodowej. Wśród najnowszych zapożyczeń przeważającą część stanowią anglicyzmy. W konsekwencji zapożyczenia z innych języków znalazły się niejako na marginesie zainteresowań użytkowników, co doprowadziło do powstania ogólnego przeświadczenia, że stanowią one zaledwie nikły odsetek elementów obcojęzycznych zapożyczonych przez języki polski i rosyjski. Rozważania niniejsze są próbą zwrócenia uwagi na ich niepoślednie znaczenie w rozwoju języka na przykładzie zapożyczeń z języka francuskiego.

Przyczyny pojawiania się rzeczowników pochodzenia francuskiego w języku polskim i rosyjskim oraz aktywizacji użycia wcześniej istniejących są następujące:

1. konieczność nazwania nowego przedmiotu lub pojęcia, np.: *à la carte, dyskietka, wizażysta, malaxer, а ля карт, визажист, экраноплан, дискет, ноетовизор, коллаж*. Osobną grupę stanowią pojęcia charakterystyczne wyłącznie dla kultury Francji i krajów francuskojęzycznych, np.: *ке допсе* – ‘francuskie Ministerstwo Spraw Zagranicznych’ (od nazwy ulicy, na której znajduje się jego siedziba – le Quai d’Or say); *ноель* – (<Noel) święta Bożego Narodzenia we Francji; *супте* – francuska tajna policja (<La Sureté nationale); *пальм доп* – ‘Złota Palma, główna nagroda na festiwalu filmowym w Cannes’ i in. W TTS tego rodzaju zapożyczeń nie odnotowano;

2. konieczność rozgraniczenia pojęć bliskich pod względem znaczenia, np. *image* (<image)¹ ‘wygląd, styl zachowania się, sposób wypowiedzenia się, ubiór wybrane świadomie przez osobę chcącą wyróżnić się spośród innych lub narzucone jej przez osoby trzecie zajmujące się kreowaniem jej wizerunku; najczęściej odnosi się do artystów, osób ogólnie znanych’ obok *выгляд, вizerunek, styl быция* nie obejmujące w pełni powyższego znaczenia; *Grand Prix* ‘nagroda specjalna, najwyższa’ obok ‘pierwsza, druga, trzecia nagroda, wyróżnienie’; *визажист* (<fr. Visage – twarz) ‘specjalista kosmetyk, specjalista w dziedzinie makijażu’ obok *дизайнер* (wcześniejsze zapożyczenie z języka angielskiego, nie wskazujące jednak na twarz jako obiekt) oraz *пример*

¹ Oprócz wymowy świadczącej o pochodzeniu z języka francuskiego [imaʒ] coraz częściej spotyka się również [imidʒ], co wskazuje na źródło angielskie; pod względem znaczenia nie ma żadnej różnicy pomiędzy tymi wersjami. W języku rosyjskim jako najnowsze zapożyczenie odnotowano *имидж* i pochodne od niego *имиджмейкер*.

(obiektom działania jest twarz *aktora* – zawężenie specjalizacji)²; *гран при* ('jak polskie: *Grand Prix*', w odróżnieniu od: первый и второй... призы) i in.;

3. konieczność specjalizacji pojęć, które w języku zapożyczającym były do tej pory określone jedynie w sposób opisowy (przejaw ekonomii w języku, dążenia do wyrażenia ich za pomocą jednego słowa lub terminu), np. *nuworysz* (<nouveau riche 'osoba, która stosunkowo niedawno osiągnęła wysoką pozycję finansową, nie przejęła jednak systemu zachowań charakterystycznego dla przedstawicieli klasy wyższej i z tego powodu nie jest przez nich akceptowana jako nie należąca do tej klasy, także z racji urodzenia', później pojawiła się również kalka *nowobogacki*), *ом кутюр* (<Haute Couture – moda tworzona przez najwyższej klasy specjalistów, projektantów światowej sławy'), *сюксе дестим* (<succes d'estime – 'artysta cieszący się dobrą opinią krytyków i ekspertów, ale nie publiczności') i in.;

4. istnieje w języku źródłowym systemu terminów odnoszących się do konkretnej dziedziny (np. dyplomacji czy sztuki cyrkowej); zapożyczeniu ulega w tym przypadku cały system terminów, a nie poszczególny jego element. W przypadku poszerzenia grupy terminów w języku źródłowym o nowy element trafia on również do języka zapożyczającego;

5. internacjonalizacja terminu, np.: *apartament, bistro, image, pat, меню, ку д'эта, бистро, еудист, нар авион*. W tym przypadku ilość zapożyczających języków świadczy o stopniu internacjonalizacji terminu;

6. pojmowanie słowa obcego pochodzenia jako bardziej prestiżowego, mimo iż w języku zapożyczającym istnieje jego synonim, np.: *ewenement* – wydarzenie, zdarzenie; *preferencja* – upodobanie; *totalny* – kompletny, całkowity; *симпатизант* – сочувствующий, сторонник; *шармант* – очаровательный, обворожительный, прелестный itp.

W Polsce i w Rosji pojawiły się w ostatnich latach słowniki rejestrujące wyłącznie najbardziej aktualne zapożyczenia, nie powielające haseł z wcześniejszych słowników wyrazów obcych. W Polsce ukazał się słownik A. Markowskiego *Tyle trudnych słów... (Praktyczny słownik wyrazów obcych używanych w prasie, radiu i telewizji)* (TTS) wydany w 1994 roku w Warszawie przez wydawnictwo „Twój Styl”. Mimo iż

² Źródła polskie odnotowują jedynie wyraz *wizażysta* wraz z pochodną od niego formą rodzaju żeńskiego *wizażystka* oraz charakteryzator, którego znaczenie pokrywa się z rosyjskim *эпимер*; nie ma odpowiednika słowa *дизайнер*.

jest to publikacja stosunkowo nowa, doczekała się już drugiego wydania w roku 1996. Fakt ten świadczy o zainteresowaniu, jakim cieszy się słownik tego rodzaju. Jeżeli chodzi o język rosyjski, to analizie poddano dwa słowniki: *Иноязычные слова на страницах современной прессы* (Словарь) Р. Каыецкой і К. Ленченко (ИСП) wydany w Woroneżu przez wydawnictwo Uniwersytetu Woroneżskiego (издательство Воронежского университета) w 1996 roku oraz *Словарь новых иностранных слов Н. Комлева* (СНИС) wydany w Moskwie przez wydawnictwo Uniwersytetu Moskiewskiego (МГУ) w 1995 roku. Pierwszy z wyżej wymienionych słowników stanowi rosyjski odpowiednik polskiego słownika *Tyle trudnych słów...*, drugi natomiast rejestruje najnowsze słowa pochodzenia obcego oraz słowa, które zaistniały w języku rosyjskim w nowym znaczeniu, nie ograniczając się do materiałów prasowych, radiowych i telewizyjnych.

W powyższych słownikach największą liczebnie grupę stanowią wyrazy pochodzenia angielskiego, jednak wyrazy pochodzenia francuskiego zajmują w nich również istotną pozycję (TTS – 82 jednostki na 572, czyli 14,3%; СНИС – 164 jednostki na 1420, czyli 11,5%; ИСП – 60 jednostek, wyliczeń porównawczych nie przeprowadzono). Zważywszy na to, że słowniki te obejmują zapożyczenia z wielu języków (TTS –, СНИС – 42, ИСП – 39), można stwierdzić, że mimo wszechobecnych anglicyzmów zarówno w języku polskim, jak i rosyjskim zapożyczenia francuskie zachowują swoje istotne miejsce. Interesujące jest nie tylko to, z jakich powodów trafiają one do języka zapożyczającego (w tym przypadku do języków polskiego i rosyjskiego), ale także stosunek różnych grup ludności do zapożyczeń. Obserwacje pokazują, że zapożyczenia francuskie częściej używane są przez ludzi średniego i starszego pokolenia niż przez młodzież (woli ona zapożyczenia angielskie), co wiąże się ze sferami zainteresowań tych grup ludności (młodzi ludzie interesują się muzyką, techniką, informatyką).³ Specjalistyczna terminologia francuska trudniej przenika do języka potocznego niż terminologia angielska, ponieważ sfery działalności ludzkiej, których ona dotyczy (np. dyplomacja, restauratorstwo czy hotelarstwo) w mniejszym stopniu ingerują w życie społeczeństwa niż np. informatyka, technika czy muzyka rockowa.

³ *Русский язык конца XX столетия*, глава IV: Л. П. Крысин, *Иноязычное слово в контексте современной общественной жизни*.

Zarejestrowane w analizowanych słownikach zapożyczenia francuskie dotyczą następujących dziedzin:

1. polityka i dyplomacja: *aliant, attaché, carte blanche, chargé d'affaires, dementi, exposé, eskalacja, etatyzm, izolacjonizm, kuluary, parlamentariusz, parlament, parlamentaryzsta, rewanżysta, رژیم, suwerenność*; *азилянт, анклав, африк нуар, детант, дипломатия канонерек, голубые каски, карт-блани, кор-дипломатик, ку дэта, лез-мажесте, мондиализм, мондиалист, мэр, мэрия, траверсе дю дезер, эскалация, этатизация, этатистский*;

2. finanse, ekonomika, bankowość, giełda: *akcje, asortyment, bessa, dewaluacja, finansjera, hossa, pakiet, parkiet, tantiema, waloryzacja; аваль, авалист, авуары, акционер, акция, антреприза, банк, банкомат, бонь, бракераж, командист, коносамент, котировка, кульсье, ликвидность, маржа, национализация, профит, рестанты, таньема, трансьерт, тель-куль*;

3. socjologia, psychologia, filozofia: *demoralizacja, elita, optyka, resentmenty; ажитация, дежа-вю, зоолатрия, контемпляция, контестация, таргинал, пассионарность, проксемика, ресентименты, солидаризм, этапаж*;

4. nauka i technika: *ekspertyza, malaxer, radiestezja, radiesteta, utylizacja; биде, дискет, карамболаж, кодер, кодирование, меню, ноктовизор, радиестезия, резистенция, экраноплан*;

5. moda i kosmetyka: *ekstrawagancja, wizażysta, wizażystka; бутик, бермуды, визажист, вог, грэн де боте, дефиле, дюшес, кофр, кутюр, кутюрье, макияж, макраме, от кутюр, парфюм, прет-а-порте, променал, татисерия, фривилите, шанель, шемиз*;

6. sztuka, w tym:

– plastyka: *awangarda; ар нуво, ар деко, коллаж, сюр*;

– literatura: *pastisz; нарратор, персифляж, пуэнта*;

– muzyka: *жизёза, гала, моман музыкаль, речитал*;

– teatr, film: *актант, апарте, дискурс, клака, клакер, мимодрама, пальм дор, протагонист, сюксе дестим, травести*;

– sztuka cyrkowa: *алле, парад-алле, антре*;

– inne: *артистизм*;

7. Restauratorstwo i hotelarstwo, np.: *à la carte, apartament; а ля карт, банкет-фуришет, бистро, брасери, бунгало, грил-бар, меню, ротисери, спесиалите де ля мезон, таблдом, фуришет*;

8. sport (gimnastyka artystyczna i jazda figurowa na lodzie, szachy,

kolarstwo, piłka nożna): *pat; артистизм, ююлид, импрессион артистик, триколор, тур же франс, ФИФА*;

9. kulinaria: *бонбон, дюшес, жульен, мутон, настис, пралине*;

10. językoznawstwo i nauka języków obcych: *билингв, конверсация, паратекст, патуа, франгле*;

11. transport i usługi: *вагон-ли, матракаж, пар авион, пост ресторант*;

12. zapożyczenia odnoszące się do innych dziedzin, których wyróżnienie w oddzielne grupy nie wydaje się być zasadne ze względu na ich niewielką liczbę (1-3 jednostki dla każdej z tych dziedzin): *альтернатива, авторизоваць, а propos, degrengolada, dekompozycja, dezaprobata, dezinformacja, eskapada, ewenement, image, impas, manipulacja, naturalizacja, niworysz, par excellence, parkiet, pat, pikieta, preferencja, renoma, resentymenty, rewanż, rutyna, tura; аекор, антре, аскиз, амас, бламаж, бюрокроним, вакансье, виктимология, гафа, гранд насъон, демоазель, кюгар, ком си, ком са; конфидент; малантандю, малконтент, марафет, марьяж блан, масакра, ноель, кудист, пандан, пассе, питаваль, политес, промеса, пти франсе, рипоста, РСВП, савуа вивер, симпатизант, суперэфект, сурте, фарцовицик; ФИР; форсаж, франкофон; фрaternизация; фромаж; шармант, шато, шери, эвенемент, эскапада, юмор нуар.*

Należy zwrócić uwagę również na to, że w analizowanych słownikach znalazły się słowa pochodzące z gwary złodziejskiej (*амас* - < 'uwaga' – ostrzeżenie o zbliżaniu się osoby niepożądaney; *марафет* – kokaina), z języka sądowego (*питаваль* – 'zbiór akt sądowych'; *виктимология* 'nauka o ofiarach przestępstw') czy też z dziedziny wojskowości (*форс де фран* – 'ilość środków bojowych, przede wszystkim termojądrowych, niezbędna do powstrzymania przeciwnika przed atakiem, a w przypadku agresji do dokonania kontraktu'), a także skróty (*R.S.V.P., РюСюВюПю., ФТР, ФТФА*). Są to jednak przypadki pojedyncze, dlatego też nie wyróżniono ich w konkretne grupy.

Interesujący wydaje się los słowa *bistro/бистро*, ponieważ znalazło się ono w języku francuskim jako zapożyczenie z języka rosyjskiego (<*быстро* 'szybko') w znaczeniu 'bar szybkiej obsługi, lokal gastronomiczny, w którym nie trzeba czekać na podanie posiłków'. Następnie znaczenie tego terminu zostało sprecyzowane jako 'mała kawiarnia lub bar', aby z kolei, tak jak w wielu innych językach (również w polskim), znaleźć się z powrotem w języku rosyjskim, lecz obarczone powyższym

znaczeniem, z zastrzeżeniem jednak, że dotyczy ono lokali gastronomicznych tej kategorii przede wszystkim we Francji.

Jeżeli chodzi o zawartość obu słowników rosyjskich (СНИС i ИСП), to godne uwagi jest to, że podany w nich materiał różni się pod względem liczbowym. W СНИС najliczniejszą grupę stanowią zapożyczenia z zakresu sztuki, mody (14), restauratorstwa i hotelarstwa (11), polityki (11), finansów, ekonomiki i bankowości (27). W ИСП natomiast najwięcej jest zapożyczeń francuskich z dziedziny finansów, ekonomii i bankowości (27) oraz polityki (10). Podobnie przedstawia się sytuacja w TTS: zapożyczeń francuskich odnoszących się do polityki jest 17, ekonomiki, finansów i bankowości – 12, dyplomacji – 6. Sytuację powyższą można wytłumaczyć tym, że tematyka polityczna i gospodarcza jest obecnie najczęściej poruszana właśnie w środkach masowego przekazu. Daleko w tyle pozostaje sztuka (ИСП – 2, TTS – 2), kulinaria, restauratorstwo i hotelarstwo (ИСП – 1, TTS – 2), moda i kosmetyka (ИСП – 4, TTS – 7) czy też nauka i technika (ИСП – 2, TTS – 4), które to dziedziny znalazły stosunkowo szerokie odbicie w materiale słownika СНИС (odpowiednio 25, 17, 14 i 8 jednostek).

Ze względu na moment pojawienia się i aktualizacji zapożyczenia w języku zapożyczającym rzeczowniki pochodzenia francuskiego odnotowane w analizowanych słownikach można podzielić na:

1. zapożyczenia najnowsze, które do tej pory nie funkcjonowały w języku zapożyczającym, np.: *malaxer, wizażysta, utylizacja, rewanżysta; детант, дефиле, банкомат, марьяж блан, дискет*;

2. zapożyczenia, które istniały wcześniej w języku zapożyczającym, funkcjonowały jednak do tej pory w wąskim kręgu użytkowników – specjalistów, na przykład bankowców, polityków, dyplomatów, uczonych czy też techników, np.: *akcje, bessy, hossy, attaché, carte blanche, chargé d'affaires, expose, kuluary, artykułować, radiestezja, autorytatywny, elita; акционер, акция, коносамент, котировка, анклав, карт-бланш, мэр, мэрия, ангажировать, курировать, артистизм*;

3. zapożyczenia, które funkcjonowały wcześniej w języku zapożyczającym, obecnie jednak pojawiło się ich nowe znaczenie, do tej pory w tym języku nieistniejące, np.: *оптика* <*optique* 'sposób widzenia świata, punkt widzenia' obok istniejącego wcześniej 'dział fizyki, nauka o właściwościach światła i zjawiskach związanych z widzeniem', *menu* wcześniej funkcjonujące w dziedzinie gastronomii 'lista potraw podawanych w stołówce, restauracji, kawiarni udostępniana klientowi w celu

umożliwienia dokonania wyboru’, obecnie również w dziedzinie informatyki ‘lista możliwych działań lub programów w systemie, wprowadzana na ekran terminalu w celu wyboru przez użytkownika potrzebnego mu w danej chwili działania lub programu’; *конверсация* <conversation ‘ćwiczenie w mowie stosowane w nauce języków obcych’ obok istniejącego wcześniej ‘rozmowa towarzyska’, меню jak polskie” menu.

Niektóre zwroty przeszły do języka zapożyczającego w niezmięnionej formie bądź to graficznej (*attaché, chargé, d'affaires, carte blanche* i in.), bądź fonetycznej (*зрен де боме* <*grain de beauté*, *маршан* <*marchend*, *променал* <*promenade*, *савуа вивр* <*savoir vivre*), przy czym, z powodu różnicy alfabetów używanych w językach francuskim i rosyjskim, oryginalna graficzna forma zapożyczenia francuskiego, pisana alfabetem łacińskim, wcześniej czy później jest wypierana z powszechnego użycia przez ich transkrypcję fonetyczną w cyrylicy lub – rzadziej – transliterację, również w cyrylicy.

Jeżeli chodzi o wymowę zapożyczeń francuskich w języku polskim, które zachowały oryginalną pisownię francuską, to jest ona zgodna z wymową tych wyrazów w języku francuskim (przypomnijmy, że ze względu na różnicę alfabetów zapożyczenia francuskie w języku rosyjskim przyjmują aspekt fonetyczny, tj. ich pisownia zgodna jest z wymową w języku francuskim). Inne zapożyczenia dostosowały się do reguł pisowni i gramatyki obowiązujących w języku zapożyczającym z zachowaniem liczby czy też rodzaju języka oryginału (*bessa* <*baisse* – r.ż. l.poj.; *hossa* <*hausse* – r.ż. l.poj., *dekompozycja* <*décomposition* – r.ż. l.poj.; *etatyzm* <*étatisme* – r.m. l.poj., *enklawa* <*enclave* – r.ż. l.poj.; *mer/мэр* <*maire* – r.m. l.poj., *ресентименты* <*ressentiments* – r.m. l.mn., *tantiema/тантьема* <*tantieme* – r.ż. l.poj. i in.) bądź też bez ich zachowania, co spowodowane jest podobieństwem elementu zapożyczonego do grupy słów funkcjonujących w języku zapożyczającym (*banki/банк* <*banque* – w j.pol. i ros. r.m., w j.fr. r.ż.; *impas* <*impasse* – w j.pol. r.m., w j.fr. r.ż.; *rewanż* <*revanche* – w j. pol. r.m., w j.fr. r.ż.; *promenada/променад* <*promenade* – w j. ros. r.m., w j. pol. r.ż, w j. fr. r.ż.; *dyskietka/дискет* <*disquette* – w j.ros. r.m., w j. fr. r.ż. Powyższe zmiany rodzaju rzeczowników w języku rosyjskim zostały spowodowane niewymawianiem końcówki rodzaju żeńskiego -e w języku francuskim.

Od niektórych wyrazów w języku zapożyczającym zostały utworzone formy pochodne, np.: *akredytacja, akredytować; alternatywa, alternatywny; dewaluacja, dewaluować (się); manipulacja, manipulować,*

manipulator, manipulant; naturalizacja, naturalizować (się), parlament, parlamentarzysta; pikiet, pikietować; prestiż, prestiżowy; rewanż, rewanżować (się), rewanżysta, rewanżystowski, rewanżystyczny; reżim/reżym, reżimowy/reżymowy; waloryzacja, waloryzować; аваль, авалист; ликвидность, ликвидный; маргинальный, маргинал; акция, акционер, акционерный i in. Formą podstawową jest czasownik (*manipulować* > *manipulacja, manipulant, manipulator; маргинальный* > *маргинал*) lub rzeczownik (*pikieta* > *pikietować; акция* > *акционер, акционерный*).

Francuskie rzeczowniki odczasownikowe z zakończeniem *-age* uzupełniły istniejącą w języku rosyjskim grupę rzeczowników z zakończeniem *-аж*, np.: *карамболаж* < *carambolage*, *коллаж* < *collage*, *матракаж* < *matraquage* (w słowniku TTS nie odnotowano tego rodzaju najnowszych zapożyczeń, mimo iż w języku polskim istnieje analogiczna grupa rzeczowników zakończonych na *-aż*).